

Σωτηρία Σταυρακοπούλου

Το μοτίβο της περιδιάβασης σε έργα της Κρητικής Λογοτεχνίας: ιδεολογικές και αισθητικές παράμετροι

ABSTRACT

This paper will explore the diffusion of the motif of “περιδιάβαση” in early vernacular poetry (*Βασίλειος Διγενής Ακρίτης*, *Θησις*, *Chansons populaires*), as well in Cretan Renaissance poetry (*Σαχλίκης*, *Έπαινος των γυναικών*, *Βοσκοπούλα*, *Πανώρια*, *Ερωφίλη*, *Ερωτόκριτος*) by giving examples from the texts. The examples differ both thematically and aesthetically. Some of them refer to a walkthrough, to a return to the countryside. Furthermore, what appears to dominate and basically plays the main role in the narrative is walking in the mountains (for example on Mount Ψηλορείτης in the theatrical comedy *Πανώρια*). On the other hand, the poet Sachlikis wanders in the city. He remains within an urban terrain. We will try to trace in his texts the way in which the urban is depicted. There will also be an effort to compare the Greek texts with Western European examples of the same period and trace the most celebrated feature of Homer’s *Odyssey* (Ulysses is the hero of *περιδιάβασης*) in its metapoetic function, one that is conspicuous in the epic’s reflection on other songs drawn from the repertoire of oral Byzantine poetry, like the poem *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης* (Βασίλειος is also a hero of *περιδιάβασης*). At a historical conjuncture when the “death of the past” is promoted and which is dominated by a fragmented and ahistorical present, this paper suggests that any move forward to the future will have to negotiate the past and literary tradition in a historical, ideological and aesthetic manner.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: πρώιμη δημόδης ποίηση, Κρητική Αναγέννηση, αντίθεση πόλη-ύπαιθρος, Δυτική Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, μεταποιητική λειτουργία της ομηρικής Οδύσσειας, προφορική βυζαντινή ποίηση, ανιστορικό παρόν, δίπολο παρόν-παρελθόν, φιλολογική παράδοση

Ο λόγος σήμερα θα είναι για την *περιδιάβαση*. Θα χρειαστεί όμως να δώσω από την αρχή κιόλας κάποιες εξηγήσεις, γιατί σε ένα πρόσφατο κείμενό μου, πάλι για την πρώιμη ελληνική δημόδη λογοτεχνία, χρησιμοποίησα αρκετές φορές το πίσω-μπρος, τις παρεκβάσεις και συσχετίσεις, τις παρενθέσεις και υποδηλώσεις, όπως τις έχει επιβάλει η ρητορική του αιώνα μας, που διακόπτουν την κανονική και φυσική ροή του θέματος.¹ Τότε, όχι πια τόσο νέα στα χρόνια, ξαναδιαβάζοντας τα *Πάνω Νερά* του Γ. Π. Σαββίδη, με τις δεκαεννέα δημοσιογραφικές

* Ευχαριστίες οφείλω στον συνάδελφο Κώστα Γιαβή για τις βιβλιογραφικές του υποδείξεις.

¹ Σωτηρία Σταυρακοπούλου (2015), «Πίσω-μπρος. Παρατηρήσεις για την έκδοση δημωδών κειμένων της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας», υπό δημοσίευση στα *Πρακτικά* της ημερίδας με θέμα *Η εκδοτική των κειμένων της Νεοελληνικής Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ.

του *περιδιαβάσεις*,² σκέφτηκα ότι σκοπός μου δεν ήταν να στηθώ απέναντι στον ακροατή/αναγνώστη, όπως κατά τη διδασκαλία απέναντι στον φοιτητή, για να τον πείσω, αλλά θα ήθελα να *περιδιαβάζουμε* μαζί γύρω από το θέμα, βοηθώντας τον να δει όσο το δυνατόν περισσότερες πλευρές, με χιούμορ (κι όχι απλώς με ανοχή και υπομονή, όπως συμβαίνει συνήθως με τα παλιά κείμενα: άλλοι καιροί, άλλα ήθη. Θα έπρεπε ίσως να βρεθεί μια αντιστοιχία στο χιούμορ του αλλοτινού και του τωρινού καιρού, έστω με μια πρόκληση ή παραφωνία, η κάτι το απροσδόκητο³ ή πάλι μια ενεργοποίηση της διαλεκτικής σκέψης γύρω από τις αυθεντίες,⁴ παλιές και νέες, με την ελπίδα πως θα θελήσει να συνεχίσει μόνος του ή και με άλλη παρέα το σεργιάνι).

Τελειώνοντας αυτή τη σύντομη εισαγωγή, θα ήθελα –μια και έγινε λόγος για αυθεντίες– να επισημάνω ότι το κύριο όνομα που πηγαινοέρχεται τιμητικά στις σελίδες των «Περιδιαβάσεων» του Σαββίδη είναι ο ποιητής Σεφέρης. Από το ποίημα του Σεφέρη «Λεπτομέρειες στην Κύπρο», της συλλογής *Ημερολόγιο Καταστροφώματος Γ΄* (*Ήταν ωραία όλ΄ αυτά, μια περιδιάβαση*),⁵ δανείζεται ο Σαββίδης τον αδόκιμο εδώ (αντί επιφυλλίδα) όρο *περιδιάβαση*, προκειμένου να δηλώσει την ασυνεχή δομή του κειμένου από μέρους του γράφοντος, αλλά και να αφήσει ως ζήτημα στάσης, προσωπικής εκλογής του αναγνώστη, να τον ακολουθήσει στη μη ευθύγραμμη κίνησή του, στην κοχλιωτή και πολυπρισματική περιδίηση, με σκοπό να μη χάσει την προσοχή και το κέφι του μέσα στον διαθέσιμο χρόνο της οποιασ πραγμάτευσης ή και να δεχτεί παθητικά προκατασκευασμένα συμπεράσματα.

Δεν θα περιοριστώ σήμερα σε μια περιδιάβαση, όπως ιδιότυπα (αλλά και εύγλωττα) την έχει υιοθετήσει ο Γ. Π. Σαββίδης: παρεκβάσεις και συσχετίσεις. Δεν θα ταίριαζε άλλωστε με τον τίτλο της εισήγησής μου, όπου το μόνο καινούργιο στοιχείο που εγώ υπογραμμίζω, δηλαδή η περιδιάβαση των ηρώων σε κείμενα υστερομεσαιωνικά και κρητικά, αναφέρεται στο θέμα με το οποίο καταπιάνομαι και όχι στο ξάφνιασμα του λόγου. Γιατί σκοπός μου και πάλι εδώ είναι να ανοίξω στον αναγνώστη, δίχως να του υποβάλω έξωθεν τη δική μου γνώμη, όσο περισσότερες και διαφορετικές προοπτικές προς το θέμα, διεγείροντας την κριτική του σκέψη.

Με μια μικρή καθυστέρηση, αφού μέχρις εδώ πορευτήκαμε ανάλαφρα κάτω από τη σκιά του Σεφέρη, ας μου επιτραπεί να προσθέσω μια ακόμη περιδιάβαση, τη δεύτερη γύρω από τον Σεφέρη στο κείμενο αυτό του Σαββίδη που αναφέρομαι, η οποία, θέτοντας ερωτήματα καίρια για την αξιολόγηση σήμερα του αρχαίου ελληνικού μύθου –στα οποία ομολογώ δεν είμαι και η πλέον αρμόδια να απαντήσω ικανοποιητικά– λειτουργεί ως νύξη για να συλλογιστώ καλύτερα ή επαρκέστερα το θέμα μου από όσο θα μπορούσα διαβάζοντας ένα έγκυρο ιστοριο-γραμματολογικό εγχειρίδιο ή έστω γράφοντας ένα σκέτο, δίχως παραθέματα δικό μου κείμενο. «Έτσι ο Σεφέρης», γράφει ο Σαββίδης, «είναι για μένα ο πρώτος Έλληνας που ξαναείδε σε ανθρώπινα μέτρα τον μυθικόν Οδυσσέα, προστάτη της πολύτροπης περιδιάβασης»:

² Γ. Π. Σαββίδης (1973), *Πάνω νερά. Δεκαεννέα δημοσιογραφικές περιδιαβάσεις και δύο παλαιά ορόσημα, καθώς και άγνωστα κείμενα του Αυγέρη, του Καθάφη, του Σεφέρη, κ.ά.*, Αθήνα, Ερμής.

³ Umberto Eco (2000), *Μεταξύ ψεύδους και ειρωνείας*, μτφρ. Ε. Καλλιφατίδη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 85. Βλ. επίσης, G. Kaibel (1899), *Comicorum graecorum fragmenta*, Berlin, τ. Ι.1, 50-53.

⁴ Alastair J. Minnis (2010), *Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Aldershot, Wildwood: ανατ. (2012), Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press.

⁵ Γιώργος Σεφέρης (1976), *Ποιήματα*, Αθήνα, Ίκαρος, 235-236.

Θά 'λεγες πως θέλει να διώξει τον υπεράνθρωπο
 Κύκλωπα που βλέπει μ' ένα μάτι, τις Σειρήνες
 που σαν τις ακούσεις ξεχνάς, τη Σκύλλα και τη
 Χάρυβδη απ' ανάμεσό μας.
 τόσα περίπλοκα τέρατα, που δεν μας αφήνουν
 να στοχαστούμε πως ήταν κι αυτός ένας άνθρωπος
 που πάλεψε μέσα στον κόσμο, με την ψυχή
 και με το σώμα.⁶

Οι στίχοι αυτοί του Σεφέρη, γραμμένοι το 1931, μου έφεραν αυτόματα στον νου τη συντυχία μιας άλλης ελληνικής ευαισθησίας γύρω από τις ανθρώπινες διαστάσεις του επικού ήρωα, με τους αρχικούς στίχους από τον τέταρτο Λόγο του πρώτου δημόδου κειμένου της βυζαντινής μας γραμματείας των μέσων του 11ου αι., του Βασιλείου Διγενή Ακρίτη:

Παύσασθε γράφειν Όμηρον και μύθους Αχιλλέως,
 ωσαύτως και του Έκτορος, άπερ εισίν ψευδέα.

.....

Αυτός δε (ο πατέρας του Διγενή) φρόνημα στερρόν έχων Θεόν επέγνων
 Εκέκτητο και μετ' αυτού ανδρείαν τε και τόλμην

.....

Τούτου δε πάντα αληθή και μεμαρτυρημένα.⁷

Δεν μου πέφτει λόγος να θίξω το πολυδαίδαλο ζήτημα της ακτινοβολίας που ο Όμηρος άσκησε ή δεν άσκησε πάνω στη μεσαιωνική και αναγεννησιακή ελληνική λογοτεχνία.⁸ Το πρόβλημα, φαντάζομαι, δεν είναι να αποδειχτεί η ύπαρξη της ακτινοβολίας αυτής, αλλά πώς να μελετηθούν οι διακυμάνσεις της και να εκτιμηθεί κατά περίπτωση η γονιμότητά της. Οι ποιητές συναρμολογούν τις εντυπώσεις τους κοιτάζοντας τα ερειπωμένα μνημεία της αρχαιότητας, ξεκινώντας από το έπος, δηλαδή από το έργο τέχνης που πρώτο και καλύτερο συνόψισε την εμπειρία των πρώτων πρώτων ολοκληρωτικών πολέμων των αιώνων. Για την ακρίβεια όμως συλλογίζομαι πως τα δύο παραπάνω κείμενα, φτιάχνοντας ακούσια μια «νεκρή ζώνη» ανάμεσα σε διασταυρούμενα πυρά, ανέστειλαν επ' άόριστον κάθε δυνατότητα ουσιαστικής συζήτησης για τα ανθρώπινα μέτρα (γιατί όχι;) και του ακρίτη Βασιλείου,⁹ και για τη σημασία που η σωστή μεταφύτευση του έργου στα χώματα της νέας Ελλάδας θα είχε για την καλλιέργεια όχι μόνο της λογοτεχνικής μας έκφρασης, αλλά και της ευρωπαϊκής συνείδησής μας. Με άλλα λόγια, και για να φανεί σαφέστερα η διαχρονική διαφορά, ο Βασίλειος, φύλακας των ανατολικών συνόρων της Ρωμανίας, αν και φέρει έντονα τα στίγματα

⁶ Γ. Π. Σαββίδης (1973), *Πάνω νερά*, ό.π. (σημ. 2), 16.

⁷ Elizabeth Jeffreys (1998), *Digenis Akritis, The Grottaferrata and Escorial versions* [Cambridge Medieval Classics 7], Cambridge University Press, 68, στ. 27-36.

⁸ Βλ. ενδεικτικά, Ιωάννης Θ. Κακριδής (1979), «Ερωτόκριτος και Οδυσσέας», *Φιλολόγος*, τχ. 16 (Μάιος 1979), 68-74.

⁹ Στέφανος Α. Ξανθουδίδης (1915), *Ερωτόκριτος*, κριτική έκδοση, Ηράκλειο, CXV-CXXVI. Βλ. επίσης, Roderick Beaton (1996), *Η ερωτική μυθιστορία του ελληνικού Μεσαίωνα*, μτφρ. Ν. Τσιρώνη, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 53-79· ιδίως 78-79.

του μεσαίωνα, συνδέει την πρόσφατη μνήμη των ποντίων, και γενικότερα των Μικρασιατών προσφύγων, με αυτή την εποποιία του Διγενή Ακρίτη. Βέβαια, η πτώση τους από τον παράδεισο του μύθου στον κόσμο της ιστορίας, φαίνεται να συντελέστηκε αιώνες αργότερα, με την Καταστροφή του 1922. Δεν λένε όμως ότι το βιβλίο καθρεφτίζει τον εκάστοτε αναγνώστη και τη δική του εποχή; Στο πλαίσιο αυτό, το θέμα του πόντιου ήρωα αναζητεί να αποδώσει ένα αναμφισβήτητο ιστορικό βάθος στην προσφυγική ταυτότητα του ποντιακού ελληνισμού με την ένταξή της στη μακρά ιστορική διάρκεια. Τα περισσότερα προσφυγικά μνημεία, σε αστικό περιβάλλον, ως φορείς της ιστορίας και της μνήμης, παρουσιάζονται με διπλή όψη, ανοιχτά σε ένα δημιουργικό και γόνιμο μέλλον, στην πρόσοψή τους, αλλά και στην πίσω μεριά, σαν καμπούρα ζυγίζονται ο ξεριζωμός και η γενοκτονία.¹⁰ (Μια ανάλογη, συμβολική, καμπούρα, κουβαλούσε, θυμάμαι, και ο Γιάννης Κιουρτσάκης στο βιβλίο του *Σαν μυθιστόρημα*: χωρούσε το παρελθόν του νεκρού αδελφού του).¹¹ Τα μνημεία αποτελούν μαζί με το δημώδες ακριτικό κείμενο έναν βασικό φορέα της αφηγηματικής ταυτότητας, κατά τον Paul Ricœur,¹² η οποία συνδέεται με την αφήγηση της ιστορικής πορείας των Ελλήνων του Πόντου και της Μικράς Ασίας. Τα ίδια ακριβώς στοιχεία παρουσιάζουν και άλλο γενικότερο ενδιαφέρον: Όπως στα προσφυγικά μνημεία εκδηλώνεται αυτός ο προσανατολισμός προς το μέλλον, προς την ελπίδα μιας καλύτερης ζωής, προς τη δημιουργία ενός καινούργιου πολιτισμού, το ακριτικό κείμενο, έχοντας ύφος και ρυθμό με το παραπάνω –ίσως τα προφορικά του στοιχεία διατηρούν το τυποποιημένο ύφος και ρυθμό εκείνου που τα κατέγραψε– δεν αντιμετωπίστηκε ως σταθμός (αν και μάλλον έχασε την επικαιρότητά του· τοπικιστικές προκαταλήψεις ευθύνονται ή τι άλλο), σε μια πολύτροπη ελληνική ποιητική παράδοση αιώνων, αφήνοντας ανέγγιχτες τις σύνθετες αισθητικές, φιλοσοφικές και ποιητικές συμβάσεις, που το κυβερνούν ως σήμερα (μα δεν έχουν, φαίνεται, καμιά ισχύ στα καθ' ημάς): ενώ παρουσιάζεται η ένοπλη πάλη των Βυζαντινών με τους Σαρακηνούς και του Διγενή με τους απελάτες, ως γεγονός του παρελθόντος, το κεντρικό θέμα παραμένει ο πόθος της ειρηνικής ζωής (με το χτίσιμο της μεγαλόπρεπης οικίας στις όχθες του Ευφράτη), το μέλλον, η νεότερη Ελλάδα, ο μόνιμος καημός που γίνεται εδώ γόνιμος. Αν θέλαμε μάλιστα να επιμείνουμε, μέσω των μνημείων, σε μια μετα-αφήγηση, η οποία είναι υπεύθυνη για τη συγκρότηση των κοινών σημείων αναφοράς της ίδιας της προσφυγικής ταυτότητας, θα στήναμε μian άλλη περιδιάβαση, αυτή της επιστροφής του Βασιλείου με το πλοίο «Αργώ», μια περιδιάβαση που θα απέδιδε κυκλικό χαρακτήρα στην ιστορία του ποντιακού ελληνισμού.

Για να επιστρέψουμε στο ίδιο το ποιητικό κείμενο: έχω μπροστά μου την έκδοση του Εσκοριάλ από τον Στυλιανό Αλεξίου: *Εξέβηκεν ο Διγενής ίνα παραδιαβάση*¹³ με την ποθητή του, να κάνει δηλαδή έναν ευχάριστο περίπατο μέσα στη φύση. Μα βρέθηκε κι αυτός, σαν τον Οδυσσέα, να απειλείται από ένα περίπλοκο λάλον τέρας και σημείο: ένα δράκοντα με τρία κεφάλια. Γιατί, όπως είπα εξαρχής, οι ίδιες συνθήκες που έσπρωξαν τον Οδυσσέα να περιπλεύσει θάλασσες

¹⁰ Michel Bruneau – Κυριάκος Παπουλίδης (2004), *Η μνήμη του προσφυγικού ελληνισμού: Τα ανεγερθέντα μνημεία στην Ελλάδα (1936-2004)*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 35-39, 56.

¹¹ Γιάννης Κιουρτσάκης (2000), *Σαν Μυθιστόρημα*, Αθήνα, Κέδρος.

¹² Paul Ricœur (1985), *Temps et récit, 3: Le temps raconté*, Paris, Points, Seuil.

¹³ Στυλιανός Αλεξίου (1985, 2008), *Βασιλείος Διγενής Ακρίτης και το Άσμα του Αρμούρη. Κριτική έκδοση*, Αθήνα, Ερμής, 43, στ. 1097.

για να φέρει ασφαλείς τους συντρόφους του και τον εαυτό του στο σπίτι, και τον Διγενή να καταπιαστεί με την ασφαλή επιστροφή της ποθητής του πάλι στο σπίτι, αυτές προσδιορίζουν και τη δυνατότητα μιας σωστής συζήτησης, όχι πια γύρω από τον ποιητή, αλλά για το έργο καθαυτό, κοιταγμένο από σύγχρονη ελληνική σκοπιά. Στο κέντρο του παραθέματος αυτού, το οποίο παρά τον ειδυλλιακό του διάκοσμο τοποθετείται σε ένα επικίνδυνο τοπίο, βρίσκουμε δύο από τις κύριες φιγούρες του έργου, τη γυναίκα και τον άντρα. Εμφανέστατα δεν πρόκειται για λυρική περιγραφή της αντρικής δύναμης ούτε για ποιητική ερμηνεία της, αλλά για μια οργανική ένταξη των δύο αυτών μορφών (του Διγενή και της συντρόφου του) μέσα σε μια τελείως διάφορη σύνθεση, λεκτικά ισοδύναμη με το ποιητικό σύνθεμα του Σεφέρη, που αναφερόταν στα ανθρώπινα μέτρα του επικού ήρωα. Ας μην μας ξεγελά ο φαινομενικά μικρός αριθμός των γυναικών που αναγράφονται από άντρες στις γραμματολογίες. Στην προφορική ρίζα κάθε λογοτεχνίας βρίσκονται χιλιάδες ανώνυμες γυναίκες (κατά πως μας έδειξε και ο Arnold van Gemert με την *Κακοπαντρεμένη*).¹⁴ Η γυναίκα αντιπροσωπεύει το όνειρο και ο άνδρας τον λογισμό; Ή, όπως λέει, ένας Αυστριακός λόγιος, ο Καρλ Κράους, το γυναικείο πάθος σε σχέση με το ανδρικό, είναι ό,τι το έπος σε σχέση με το επίγραμμα;¹⁵ Είναι όμως σκέτο ζήτημα ή λεκτική ενάργεια; Ή μήπως δηλώνει, όπως γράφει ο Σαββίδης, μια βαθύτερη σχέση με τον λόγο, όχι τη λογική – μια οργανικότερη σύνδεση με τον λώρο αυτόν της παράδοσης και της μνήμης; Από ποιους θα μπορούσε να συνεχιστεί ο διάλογος, ούτε αυτό μπορώ να το ξέρω. Θέλω να ελπίζω πως δεν θα λείψουν από τη συζήτηση οι νεότεροι, με αναγκαία εφόδια την αγάπη και τη γνώση, και ιδίως χωρίς καμία σκοπιμότητα, αλλά με ένα στόχο: την αλήθεια σε όλη της την πολλαπλότητα.

Κατανοώ πως έχει διαμορφωθεί, σε κάθε εθνική αφηγηματική ποίηση, ένα είδος χαρακτήρα, λιγότερο ή περισσότερο εσωστρεφούς ή εξομολογητικού, που ανήκει στην επική φυλή των ηρώων, τύπου Οδυσσέα ή τύπου Διγενή· ο χώρος μάς είναι σχεδόν οικείος. Γύρω στον 7ο αι., στους αυλικούς κύκλους αναπτύχθηκε η βασική στιχουργική μονάδα –το αντίστοιχο του δεκαπεντασύλλαβου– κάτι ισοδύναμο δηλαδή με το δημοτικό μας δίστιχο, όπου κάθε στίχος όφειλε να έχει αυτοτέλεια και ταυτόχρονα να συνδέεται με τον επόμενο. Η κλασική μορφή: ένα σύντομο επικό, λυρικό ή σατιρικό ποίημα. Στις αρχές του 12ου αι., με την εξασθένηση της αυλικής εξουσίας και με την επικράτηση της στρατιωτικής φεουδαρχίας, αναπτύχθηκαν εκτενέστερες ποιητικές μορφές, επικές, (ηθικο)διδασκτικές, λυρικές, παραινετικές, που χρησιμοποιήθηκαν κυρίως από το ιερατείο, επομένως απέκτησαν αυστηρούς και περίτεχνους κανόνες, γλωσσικούς, μετρικούς και υφολογικούς. Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να προσθέσουμε και την εισβολή της φραγκοκρατίας και της ενετοκρατίας στην Ελλάδα, που αρχίζουν να ασκούν βαθιά επίδραση. Η επίδραση αυτή δεν μπορούσε να μην αγγίξει, άμεσα ή έμμεσα, τους πιο ενήμερους τεχνίτες της τότε ποίησής μας. Κορφολογώ δυο στίχους από τον φραγκοθρεμμένο *Λίβιστρο*, όπου η περιδιάβαση καταλήγει και πάλι σε αναμέτρηση, σε κονταρομαχία· και αφού περιδιαβάσουσιν ομπρός οι εδικοί σου, εγώ να ειπώ τον Λίβιστρον και συ τον Βερδερίχον του να καθαλικεύσωσι να δώσουν κονταρέας. (Τα παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιαστούν από την ομάδα των ιπποτικών-ερωτικών και άλλων μυθιστοριών,

¹⁴ Arnold van Gemert (επιμ.) (2010), *Η Κακοπαντρεμένη*, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, ΙΝΣ [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

¹⁵ Γ. Π. Σαββίδης (1973), *Πάνω νερά*, ό.π. (σημ. 2), 67.

εμπνευσμένων από ελληνικούς μυθολογικούς κύκλους).¹⁶ Αντιδρώντας σε τούτη την αριστοκρατική –να την πω– «καθαρευουσιάνικη, φεουδαρχική/θρησκευτική αποστέωση, η μεσαία τάξη, η οποία έφτασε στην ακμή της περί τα τέλη του 16ου αι., μετά τους εξουθενωτικούς εμφυλίους πολέμους των στρατιωτικών,¹⁷ και τις μεταναστεύσεις,¹⁸ αναζήτησε μια οικεία και ρεαλιστική έκφραση, από απαρέσκεια προς την ηρωική κουλτούρα.¹⁹ Εκ πρώτης όψεως η παλιά επικούρικη μυθιστορία δεν καταλύθηκε, απλώς αρκέστηκαν να την υποσκάψουν, διατηρώντας μεν το κλασικό δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο, καταργώντας δε ή γελοιοποιώντας όλους σχεδόν τους κανόνες των λογιωτάτων βυζαντινών. Ο τίτλος «βασίλειον» για την πατρίδα της Αρετούσας δεν ανταποκρίνεται στην πολιτική πραγματικότητα, οι δε Βλάχοι, ηρωικοί εχθροί, παραλληλίζονται, κατά κάποιο τρόπο, με τους Τρώες στην *Ιλιάδα*. *Δεν ήρθα επά να τραγουδώ και να περιδιαβάζω, μα ῥθα θεριά να πολεμώ, άντρες να δοκιμάζω και να ματώνω το σπαθίν εις των οχθρών τα στήθη*, διαβάζουμε στον *Ερωτόκριτο*.²⁰ Σπάνιοι στίχοι, γιατί όσο προχωρούμε προς τον 16ο αι., που σηματοδοτεί την αρχή του νεότερου κόσμου, νιώθουμε, σε μικρά και μεγάλα, την σταδιακή αλλαγή του κλίματος. Εκτενείς μα ανάλαφρες συνθέσεις συχνά αυτοσχεδιάζονταν από ποιητικές συντροφίες. Και όταν, κάποτε, αποζημιωνόμαστε πλούσια με τη δροσερή, μουσική, ερωτική, ρεμβαστική, κατά μόνας ή με ευχάριστη συνοδεία, περιδιάβαση νεαρών αγοριών και κοριτσιών της φράγκικης ή της ενετικής ή της κρητικής ή όποιας νησιώτικης «πολιτείας», νιώθουμε πως αμαρτάνουμε. *Τ΄ άρματα μπορείς να βγάλεις τώρα, γιατί μαλιές δεν γίνονται στην εδική μας χώρα· γάμοι και περιδιάβασες, ξεφάντωσης και σκόλες γίνονται σ΄ τούτους τσ΄ όμορφους τόπους τσι μέρες όλες* (Χορτάτση, *Ελευθ. Ιερουσαλήμ*).²¹ Στο περβόλι ηθέλησεν εκείνη την ημέρα να πάρει περιδιάβαση τ΄ αφέντη η θυγατέρα κι ορέγετο να συντηρά τα δεντρικά που ανθούσα (*Ερωτόκριτος*).²² *«Ευθυμία θέλω να ποίσω, να χαρώ και να χορεύσω», λέγει εκείνη. «Και μακάρι να μας έποιικες αυτήν την χάριν, διά να μας παραδιαβάσεις»* (*Ο Έπαινος των γυναικών*).²³ Αφήνοντας κατά μέρος το αίσθημα της αμαρτίας (μερικές δημοφιλείς μορφές, λυρικής πύκνωσης, συνθέτουν εικόνες ομαδικού πικ νικ στην εξοχή, ευγενικών κυριών μαζί με τις βάνγιες τους, όπως μαρτυρούν κείμενα αισθηματικά, όπως η *Αχιλλής* (*ορίζει –η κόρη– πιάσασιν – χορόν διά να παραδιαβάσει*),²⁴ η *Θησιής* (*πηγαίνοντας συχνά η νία στο περιβόλι, /πολλές φορές με συντροφία, και πότε μοναχή της. /Εκεί περιδιαβάζοντας, όλο με τα τραγούδια*),²⁵ ο *Φλώριος* (*με συντροφίαν ευγενικήν*

¹⁶ Εμμανουήλ Κριαράς (2008), *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας 1100-1669*, Θεσσαλονίκη, ΚΕΓ, τ. ΙΣΤ΄, 59 (λήμμα: *περιδιαβάζω*).

¹⁷ Robert Bartlett (1993), *The making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*, Princeton, Princeton University Press, 197-220, 269-291.

¹⁸ Nabil Matar (2001), "Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704", στο D. J. Vitkus (επιμ.), *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, New York, Columbia University Press, 1-52.

¹⁹ Jan Watt (?2001), *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, London, Pimlico, 242-246.

²⁰ Εμμανουήλ Κριαράς (2008), ό.π., (σημ. 16), 59 (λήμμα: *περιδιαβάζω*).

²¹ Στο ίδιο, 60 (λήμμα: *περιδιάβασις-ση*).

²² Στο ίδιο.

²³ Στο ίδιο (1997), τ. ΙΔ΄, 342 (λήμμα: *παραδιαβάζω*).

²⁴ Στο ίδιο.

²⁵ Στο ίδιο (2008), τ. ΙΣΤ΄, 59 (λήμμα: *περιδιαβάζω*).

συντροφιασμένος ήτον –ο Φλώριος–, /... /τάχα διά περιδιαβασμόν και διά παρηγορίαν)²⁶ ή η νεότερη ομοιοκατάληκτη μορφή του Διγενή (επήγαινε –η θαυμαστή κόρη– μ’ αρχόντισσες και δούλες ως ην τάξη. /Πολλά πιστά και φαγητά επήρασιν μαζί τους /εις τα περιβάσματα...),²⁷ αναρωτιέμαι πόσο και πού (ίσως παντού;) αληθεύει αυτή η ανάγκη εξισορρόπησης λόγου και μέλους, φόβου κι αναψυχής (Ο Αγάπιος Λάνδος προτείνει το *Γεωπονικόν* του ως ένα βιβλίο ευχάριστο και ψυχαγωγικό, που ωφελεί σώμα και ψυχή: *αφήτε άλλα βιβλία ψευδή τε και μάταια... και μόνον ετούτο αναγνώθετε διά περιδιάθασιν και διά την υγείαν του σώματος*),²⁸ πόθου και ξεφάντωσης, όρεξης κι ανεμελιάς, παιγνιδιού και κυνηγιού, λυρικής και χιουμοριστικής πύκνωσης, που σχεδόν επεσκίασε όλα τα είδη της ποίησης. Γιατί και τη ρητορική της μυθιστορίας την παραφορτώσαμε με σχήματα κι εκφράσεις, με σκηνοθεσίες και εικονοπλασίες, με νεανικές υφολογικές πρωτοτυπίες του καιρού εκείνου, που σιγά σιγά βουλιάζει. Σύμφωνα: ωστόσο μελετητές αρμόδιοι μας βεβαιώνουν πως η γνώση όλης της βιβλιογραφίας γύρω από την αναγεννησιακή μας κρητική λογοτεχνία θα μας επιτρέψει να κάνουμε βασικές διακρίσεις και συγκριτικές εκτιμήσεις: δεν είναι όλοι οι ποιητές προικισμένοι με την ευαισθησία του λόγου. Να είναι σύμπτωση ότι όλα σχεδόν τα ποιήματα που υμνούν την περιδιάβαση, ως ζωτικό στοιχείο της ζωής, ανήκουν στον αναγεννησιακό πνευματικό χώρο; Αναφέρω ενδεικτικά: *Πανώρια*, *Ιντερμέδια Ερωφίλης*, *Ερωτόκριτος*. Ποιος μπορεί όμως, από την άλλη, να μας πει ότι ο D. Holton δεν συνέδεσε σωστά την εξορία του Ερωτόκριτου, την περιδιάβασή του σε ξένους τόπους, με την προσωπική του φιλοδοξία και την κοινωνική του θέση, που του αρμόζει εξαιτίας των προσωπικών ικανοτήτων του, όπως ακριβώς συνέβηκε με τον Οδυσσέα και τον Βασίλειο, που προαναφέραμε;²⁹

Θα ήταν ασφαλώς ενδιαφέρον να επιχειρούσε κανείς μια αναλυτική εξέταση του βαθμού και των τρόπων με τους οποίους η χαρά της ζωής (με αυτή συνδέεται βέβαια οργανικά και η ιδιαίτερη τοπιογραφία όπου εκδηλώνεται: το πιο χτυπητό παράδειγμα είναι το βουνό Ψηλορείτης, που αποδίδεται, χωρίς όμως και να προδίδεται, αρκαδικά, ουτοπικά)³⁰ έχει αφομοιωθεί σε τούτα τα ποιήματα, καθώς και της ιδιαίτερης προσωπικής διαφοράς που παρουσιάζουν σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά τους πρότυπα, αλλά και με άλλες συνθέσεις των ίδιων ποιητών. Ωστόσο, το αξιοσημείωτο εδώ είναι πως τα ποιήματα αυτά δηλώνουν, κατά το πλείστον, για πατέρα τους κάποιον μέγιστο Δυτικοευρωπαϊό ποιητή/δραματοουργό, ο οποίος φαίνεται να κανονίζει και να συμμαζεύει αριστουργηματικά όλες τις έμφυτες πρωτεύεις όψεις που ενδεχομένως θα ταλαιπωρούσαν τους Έλληνες δραματοουργούς. Και κάτι ακόμα: Να είναι σύμπτωση ότι όλα σχεδόν τα παραπάνω ποιήματα έχουν μια κόψη ή μια αιχμή πολιτική, η

²⁶ Στο ίδιο, 61 (λήμμα: *περιδιαβασμός*).

²⁷ Στο ίδιο (λήμμα: *περιδιάθασμα(ν)*).

²⁸ Στο ίδιο, 60 (λήμμα: *περιδιάθασις -ση*).

²⁹ David Holton (1991), “Romance”, στο D. Holton (επιμ.), *Literature and Society in Renaissance Crete*, Cambridge, University Press, 205-237· ιδίως 220. Βλ. και Ντέιβιντ Χόλτον (2000), *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο*, Αθήνα, Καστανιώτης.

³⁰ Τζουάνες Παπαδόπουλος (2012), *Στον καιρό τηςσχόλης (L’ Occio). Αναμνήσεις από την Κρήτη του 17ου αι.*, εισαγ.-σχόλια Alfred Vincent, μτφρ.-επιμ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 124-125. Βλ. επίσης, David Holton (2006), «*Ερωτόκριτος και Βοσκοπούλα: Μια συγκριτική ανάλυση*», στο Στ. Κακλαμάνης (επιμ.), *Ζητήματα ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 273-290· Alfred Vincent (2016), *Η Βοσκοπούλα*, Θεσσαλονίκη, ΙΝΣ [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 153-157.

οποία ρυθμίζει κόσμια κάθε ανωμαλία (ή και αυτορρυθμίζεται), και αναστέλλει ανωφελείς φυσικές πολιτικές λειτουργίες; Εννοώ τη φεουδαρχία. Τα βιβλία καθρεφτίζουν τον συγγραφέα και την εποχή τους.

Και όμως: κοινό μυστικό, τουλάχιστον ανάμεσα σε όσους νοιάζονται για τη μεσαιωνική δημιουργία του τόπου μας, είναι πως μερικά από τα ωραιότερα ποιήματα ανήκουν στην κρητική λογοτεχνία. Έστω. Και τι απομένει στο πλαίσιο της σημερινής περιδιάβασης, θα ρωτήσει ο ακροατής που άκουσε ως εδώ. Η δική μου απάντηση είναι: ένα χνάρι, κατά τον εύστοχο όρο του Γρηγόρη Σηφάκη.³¹ Με την έννοια, πρώτον, του εντοπισμού μιας μείζονος ποιητικής ευαισθησίας και μιας δυναμικής διδακτικής ιδιοσυγκρασίας. Δεύτερον, με την έννοια μιας ριζοσπαστικής αντίληψης της βασικής ποιητικής λειτουργίας που είναι η μεταφορά.³² Τρίτον, με την έννοια της επίδρασης, όχι στατικής, αλλά δυναμικής, την οποία άσκησε η κρητική αναγεννησιακή λογοτεχνία, άμεσα είτε έμμεσα, θετικά ή αρνητικά στην ελληνική ποιητική ως τις αρχές του 20ού αι. Εξάλλου, μέσα στο γενικότερο ρεύμα του ανθρωπισμού που διατρέχει την ευρωπαϊκή λογοτεχνία από τον 14ο αι. κ.ε., η Ελλάδα ασκεί ιδιαίτερη έλξη. Αφού παραδεχόμαστε ως φυσικό λογοτεχνικό φαινόμενο τον πετραρχισμό στην Κύπρο του 16ου αι., με το σχετικό ή και το απόλυτο βάρος που μπορούν να έχουν για τον καθένα μας στίχοι άμεσοι, λιτοί, μουσικοί, σαν εκείνον πχ. *Ο πόθος όσα ζουν στον κόσμο σώννει /και κάμνει την αγάπην να γνωρίζουν, τ' άγρια φαρμακερά χτηνά μερώννει /και κάμνει τα μ' αγάπην να γυρίζουν*,³³ δεν είναι άραγε τουλάχιστον ανάλαφρο το περπάτημα αυτό, αναζητώντας μια κάθαρση από τη χαλαρότητα των σύγχρονων στιχουργημάτων, ή και απλώς φεύγοντας από το σήμερα, να γοητευθούμε από τον ρητορικό δυναμισμό και τον πυκνό δεκαπεντασύλλαβο των παραθαλάσσιων, ζεστών και ποιητικών μερών, της Κρήτης και της Κύπρου, τις ανεξιχνίαστες ακόμη δυνατότητες που μας προσφέρει στον 21ο αι. μια περιδιάβαση στην πρώιμη (ιδιότροπη και εμφανώς ελάσσονα) μορφή ποιήσεως, ίσως τηρώντας της εποχής εκείνης το ήθος πλέον το ταπεινωμένον, όχι για να νιώσουμε πόσο μικρά φαίνονται τα έργα, αλλά ακριβώς για να προσπαθήσουμε να εμβαθύνουμε και να τα ιδούμε σε μια πιο νηφάλια ιστορική προοπτική, ως υποδείγματα, έστω και προς αποφυγήν.

Από την άλλη, είναι βέβαιο ότι κάποια ποιήματα, όπως αυτά, π.χ., του Σαχλίκη, έχουν στίχους της δεκάρας. *Γαμιέται η Κουταγιώτενα κι ο σκύλος της γαυγίζει /... Εις του Κουταγιώτη την αυλή κέρατα ξεφυτρώνουν*.³⁴ Πρόκειται για ποιήματα που πρόδωσαν την εποχή τους; Όχι. Ο Σαχλίκης ήταν ανάμεσα σε εκείνους που ο δυναμικός ρεαλισμός του³⁵ αδικήθηκε στη γραμματολογία από τις βάρβαρες κραυγές και μουσικές του (μα αυτές φανερώνουν την παραδειγματική

³¹ Γρηγόρης Σηφάκης (1988), *Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού*, Ηράκλειο, 88-93, 147-188.

³² Paul Ricoeur (1998), *Η ζωντανή μεταφορά*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, Κριτική. Βλ. επίσης, Στυλιανός Αλεξίου (2006), «Ο Ερωτόκριτος και η ποιητική του», στο Στ. Κακλαμάνης (επιμ.), ό.π. (σημ. 30), 36.

³³ Θέμις Σιαλκαρά-Πιτσιλλίδου (1976), *Ο Πετραρχισμός στην Κύπρο. Ρίμες αγάπης από χειρόγραφο του 16ου αι. με μεταφορά στην κοινή μας γλώσσα*, Αθήνα, αρ. 45.

³⁴ Συνόδης Παπαδημητρίου (επιμ.) (1896), *Στέφανος Σαχλίκης, Αφήγησις παράξενος*, Οδησός, 46, στ. 776, 780. Βλ. επίσης, Γ. Μαυρομάτης - Ν. Παναγιωτάκης (φιολ. επιμ.) (2015), *Στέφανος Σαχλίκης, Τα ποιήματα*, Αθήνα, ΜΙΕΤ.

³⁵ Ο «ρεαλισμός» του Σαχλίκη προαναγγέλλει κατοπινές εξελίξεις στην ελληνική λογοτεχνία. Βλ. Nikos Mavrelou, "Urban life and landscape depictions forming the early modern identity: The turn to 'reality' in Enlightenment fiction", υπό δημοσίευση στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου «Ταυτότητες. Γλώσσα και λογοτεχνία» (Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Κομοτηνή, 9-11 Οκτωβρίου 2015)*.

του αντίληψη για τη δραστικότητα του λόγου, ακόμη και του προφορικού), λες και η εποχή του είχε βαλθεί να προδώσει τα έργα που δεν συμμορφώνονταν με την τρέχουσα σοφή βενετική τάξη. Ενώ, ομολογουμένως, έχει πλήθος άλλες όψεις, από τις οποίες επικρατέστερη φαινόταν η ηδονική/αισθησιακή: η πόλη του ένας τόπος σπαρμένος με σώματα φθαρμένα, ταλαιπωρημένα από τη λαϊκή κραιπάλη. Μέρους του 1380 στο άλλοτε ένδοξο Κάστρο. Αλλαγή πολιτικής κατάστασης. Αποικιοκρατία. Επιδημίες. Πορνεία. Εργασία και δουλεία. Εξαστισμός. Τίποτε τέλειο. Αταξία, διαμάχες, βιαιότητες. Ένα ποίημα, *Αφήγησις παράξενος*,³⁶ βαρύ από τη διαπίστωση της ανθρώπινης σπατάλης, της δικής του και των γλεντοκόπων συντρόφων του, το προσπερνούμε είτε το κατατάσσουμε μηχανικά στα ηθικοδιδασκικά. Η περιδιάβασή του στο νυχτερινό Κάστρο, προδρομική των κατοπινών φλανέρ (flâneur), των ξένων και απόξενων μέσα στην ίδια τους την πόλη, των ανήθικων, των εκσφενδονισμένων τυχαία μέσα σ' ένα αδιάφορο σύμπαν, χωρίς πίστη και ελπίδα, ρίχνει ένα κοινωνικό φωτισμό, απροσδόκητα βίαιο, στην ακαταστασία του άστεως: *Ορέγομουν να περπατώ με τους τραγουδιστάδες, με τους παιγνιώτας τους καλούς, τους παραδιαβαστάδες.*³⁷ Ένας απλός αισθησιακός λαϊκισμός ή ένας αισθητικός αριστοκρατισμός; Ο Σαχλίκης είναι ένας προσωπικός ήρωας, όχι υπόπτης ή πολεμιστής. Οι σχέσεις του με τους χωρικούς θα προκαλούσαν τη δυσφορία των συναδέλφων του ευγενών και φεουδαρχών.³⁸ Οι περιδιαβάσεις της Πανώριας στον Ψηλορείτη, που αντιμετωπίζονται ως φυγή από τον θόρυβο και την πραγματικότητα της πόλης, είναι μια συνήθεια αθώα και ρομαντική που ανήκει πια στο παρελθόν. Μια ατέλεια ή ασυνέπεια εκ μέρους του Χορτάτση;³⁹

Ξανασυλλογίζομαι τον Σαχλίκη, όχι πια τον ελεγειακό νυχτοπερπατητή στο Κάστρο, μα τον σατιρικό ποιητή, στημένο μπροστά σε έναν φανταστικό ημιτελή πίνακα του Τωλούζ Λωτρέκ, που, ως γνωστόν, ζωγράφιζε τη ζωή μέσα στα μπαρ και τα καμπαρέ της Μονμάρτης, στα τέλη του 19ου αι. Η ζωγραφική αντίληψη παραμένει η ίδια. Έτσι και ο Σαχλίκης με τα ποιήματά του αυτά μας περιδιαβάσει στο Ξώπορτο, αναβιώνοντας τη ζωή των πορνών μέσα στη σύγχρονη θλίψη των ερειπίων της Μονής (ξενώνα) του Αγίου Αντωνίου. Οι συνθέσεις του δεν είναι καν ιστορικοφανείες. Δεν συνοδεύονται (ευτυχώς) από καμιά ηχηρή προγραμματική δήλωση. Δεν κάνουν λαθρεμπόριο ιδεών της εποχής του – άλλη μια αρνητική αρετή (αλλά λαθρεμπόριο σωμάτων). Τα κείμενα αυτά δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική, σε μια εποχή που όλα είναι πολιτική. Μια μεταβατική μορφή ανάμεσα σε δύο κόσμους και δύο στάσεις ζωής, μεσαιωνική και σύγχρονη, Κρήτη και Βενετία, ο Σαχλίκης έχασε το λεωφορείο της επικαιρότητας, παραμένει ωστόσο σταθμός στην εθνική οδό της ποίησής μας.⁴⁰ Κι αυτό όχι μόνο εξαιτίας της σπασμωδικότητας της ελληνικής φιλολογικής επιστήμης, όπως σοφά διαπίστωνε ο Άλκης Αγγέλου,⁴¹ αλλά και εξαιτίας της ακηδίας της.

³⁶ Ο.π. (σημ. 34).

³⁷ Ο.π., 17, στ. 57-58.

³⁸ Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη (2016), *Εδώ, εις το Κάστρον της Κρήτης... Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 79-98.

³⁹ Κ. Δ. Πηδώνια (επιμ.) (2007), *Γεώργιος Χορτάτσης, Πανώρια. Κριτική έκδοση, με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο Εμ. Κριαρά, αναθεωρημένη*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος.

⁴⁰ Βλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης (1987), «Μελετήματα περί Σαχλίκη», *Κρητικά Χρονικά* 27, 7-58· βλ. επίσης, Arnold van Gemert (1980), «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», *Θησαυρίσματα* 17, 36-130.

⁴¹ Άλκης Αγγέλου (1988), *Των Φώτων*, Αθήνα, Ερμής, 329-336.

Θα πρέπει τέλος να λογαριάσουμε τις άλλες απαραίτητες περιδιαβάσεις για κάθε περιηγητή που γυρεύει να διερευνήσει τόσο την προσωπική του εμπειρία, όσο και τον καημό και τα χνάρια της Ρωμιοσύνης, αλλά και τις επώδυνες περιδιαβάσεις των ξενιτεμένων από έρωτα ή από φτώχεια, με αυτό το αρκετά ακαθόριστο συναίσθημα που κουβαλούν στα ξένα, και που τους ξεχωρίζει από τις άλλες φυλές των ανθρώπων ή των πολεμικών προσφύγων του Βενετοκρητικού πολέμου (μια λαοθάλασσα, κατά την περιγραφή του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή),⁴² ή ακόμα τις μικρές και χωρίς βάθος νυχτερινές ονειρικές περιδιαβάσεις, με τα ερωτικά αισθήματα που μας κρατούν ακόμη εδώ στη γη, αλλά σκοπός φυσικά της σημερινής περιδιάβασης δεν είναι να μπαλώσω επιπόλαια το χάσμα που εξακολουθεί να παραμένει ανοιχτό ανάμεσα σε μορφές είτε της λαϊκής μας παράδοσης, είτε της λόγιας ευρωπαϊκής⁴³ ή και τις παραλλαγές ατομικής επινοήσεως, ή αμήχανη να θωρώ τα μικρής πνοής ποιήματα, με θρησκευτικές περιδιαβάσεις, να αναβαπτίζονται στη βυζαντινή υμνογραφία ή να μουύμαι με μακρινές περιπλανήσεις στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου με τα ανεξάντλητα κύματά της, σε μακροσκελείς μυθιστορίες (με ευγνωμοσύνη, πάντως, πρέπει να θυμόμαστε πως όταν βρισκόταν στο σκότος της δουλείας βυθισμένη η πατρίδα, από μια νοερή Μεσόγειο –τόσο κοντά και τόσο μακριά!– δεχότανε το φως).

Η γρήγορη αυτή χρονογραφική σύνοψη δεν θα είχε νόημα αν δεν επιχειρούσα να θίξω κι εκείνο το νέο ελληνικό κρασί στα παλαιωμένα φιαλίδια ενός καλότεχνου μεν ποιήματος, του *Απόκοπου*, περιγράφοντας την περιδιάβαση στην επίγεια κόλαση, και τη θαλασσινή κηδεία τριών νέων βασιλόπουλων, οριστικά χαμένου δε ως είδους λογοτεχνικού (πρόκειται για το κληρονομημένο από την αρχαιότητα είδος των «Καταβάσεων στον Άδη», που αφομοιώθηκε από την ελληνιστική και τη βυζαντινή, λόγια και δημώδη, λογοτεχνία)· η τελευταία του ώρα, σαν αυτή του σονέτου, τότε θα επισημανθεί; Τρομερή απειλή, τετριμμένη, οξύτατη! Θα σβηστεί από τον λογοτεχνικό χάρτη ή κανόνα; Η μυρόβλητη πηγή του κάλλους θα θολώσει μπροστά στα άχαρα δοκίμια περί δημώδους γλώσσας του 16ου αι. (αυτής που καλλιεργείται στον βενετικό προσδευτικό κύκλο του Νικόλαου Σοφιανού) ή με τα άλλα, των Ελλήνων φιλολόγων, που ζώντας ή διδάσκοντας σε μια ξένη ευρωπαϊκή χώρα, με έντονες φυσικές και πολιτισμικές διαφορές από τη δική τους, αντί να αφουγκραστούν την αγάπη των Ευρωπαίων για τον δικό τους Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, κλείνονται στους γνωστούς τους τρόπους ή τους εμβασθύνουν με έμμονες ιδέες για τη νεοτερικότητα των μέσων του 18ου αι., και που φαίνεται ότι είναι οι πόλοι ανάμεσα στους οποίους υποχρεωτικά κινείται η νεοελληνική συνείδηση; Βλέπω ολοκάθαρα πια πόσο στενά και υποκειμενικά είναι τα χρονολογικά και άλλα όρια που θέτουν οι σύγχρονοι αυτοί γραμματολόγοι διαγράφοντας την προ του 1500 έμμετρη λογοτεχνία μας. Αλλά εκείνο που βαραίνει τελικά για την ποίηση δεν είναι η όποια θεωρία, είναι η ποιητική και η κριτική πράξη της εφαρμογής της στα καθ' ημάς.

Και μιας και μιλάμε για διαγραφές: ας θεμελιώσουμε τα «σημάδια της ξεφάντωσης», κατά πως λέει κι ο Δημαράς, σε μια απόλυτα ταιριαστή βάση: την περιδιάβαση των ανθισμένων

⁴² Στυλιανός Αλεξίου - Μάρθα Αποσκήτη (επιμ.) (1995), *Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή, Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669)*, Αθήνα, Στιγμή.

⁴³ Στέφανος Κακλαμάνης (2015), «Ο Ερωτόκριτος στα χρόνια της πρώιμης νεοτερικότητας», στο Στ. Κακλαμάνης (επιμ.), *Ζητήματα ποιητικής και πρόσληψης του Ερωτόκριτου*, Σητεία, Κέντρο Ερευνών και Μελετών Κρητικού Πολιτισμού του Δήμου Σητείας, 19-108.

κοριτσιών και αγοριών, στο τέλος του χειμώνα και την αρχή της άνοιξης, όταν ξεκινούν και διανύουν τεράστιες αποστάσεις, αναζητώντας το ταίρι τους, κατά το συνήθειο της εποχής. Όλα μεγεθυμένα παρά φύση, σαν συναρτημένα προς κάτι το απείρως μεγαλύτερο και αξιότερο, αναζητώντας τις αισθητικές απολαύσεις, αλλά θαρρείς και κάποιες πνευματικές ουσίες κρυμμένες μέσα στην αιώνια χλωρή φύση. Εδώ, αλήθεια, υπάρχει πρόσφορο υλικό για μια σοβαρή συγκριτική μελέτη, του τύπου εκείνων που μεσαιωνολόγοι όλου του τότε γνωστού κόσμου δημοσίευσαν σε ένα βαρύτιμο τόμο για την Ηώ,⁴⁴ την Αυγή που ξυπνά τους άγουρους νέους από την ολονύκτια τέρψη των αισθήσεων· θεμελιώδες μοτίβο όλης της μεσαιωνικής και αναγεννησιακής ευρωπαϊκής ποίησης – και όχι μόνο.

Ποιος μπορεί όμως, από την άλλη, να μας πει ότι όλη η ελληνική λογοτεχνία (ακόμα και εκείνη, η τα στίγματα φέρουσα, η μεσαιωνική) δεν προόδευσε, από το 1935, οπότε επαναβεβαιώθηκε το πρότυπο του *Ερωτόκριτου*; Παρά την κάπως αποστειρωμένη όψη των παλιών αυθεντιών, με τη συναξαρίστικη ευσέβεια, και τις ανάλογες πνευματικές αρετές τους, παρά το αγέλαστο ηθολογικό ύφος των περισσότερων έργων τους, παρά την επίφαση της επιστημοσύνης που σπάνια ξέφευγε από τον κλοιό μιας υπεραπλουστευτικής μεταφυσικής ερμηνείας των πραγμάτων, ήταν, νομίζω, και η μεσαιωνική δημόδης ποίησή μας βαθιά αισθητική, γεμάτη διδακτικές αδυναμίες και αντιφάσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άλκης Αγγέλου (1988), *Των Φώτων*, Αθήνα, Ερμής, 329-336.
- Στυλιανός Αλεξίου (2006), «Ο Ερωτόκριτος και η ποιητική του», στο Στ. Κακλαμάνης (επιμ.), *Ζητήματα ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 25-38.
- Robert Bartlett (1993), *The making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*, Princeton, Princeton University Press.
- Roderick Beaton (1996), *Η ερωτική μυθιστορία του ελληνικού Μεσαίωνα*, μτφρ. Ν. Τσιρώνη, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Michel Bruneau - Κυριάκος Παπουλίδης (2004), *Η μνήμη του προσφυγικού ελληνισμού: Τα ανεγερθέντα μνημεία στην Ελλάδα (1936-2004)*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης.
- Umberto Eco (2000), *Μεταξύ ψεύδους και ειρωνείας*, μτφρ. Ε. Καλλιφατίδη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 72-128.
- Arnold van Gemert (1980), «Ο Στέφανος Σαχλίκης και η εποχή του», *Θησαυρίσματα* 17, 36-130.
- Arthur T. Hatto (επιμ.) (1965), *Eos. An enquiry into the theme of lovers' meetings and partings at dawn in poetry*, London, The Hague - Paris, Mouton and Co.
- David Holton (1991), "Romance", στο D. Holton (επιμ.), *Literature and Society in Renaissance Crete*, Cambridge, University Press, 220.
- David Holton (2006), «*Ερωτόκριτος και Βοσκοπούλα*: Μια συγκριτική ανάλυση», στο Στ. Κακλαμάνης (επιμ.), *Ζητήματα ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 273-290.
- G. Kaibel (1899), *Comicorum graecorum fragmenta*, Berlin, τ. Ι.1, 50-53.
- Ιωάννης Θ. Κακριδής (1979), «Ερωτόκριτος και Οδυσσέας», *Φιλολόγος*, τχ. 16 (Μάιος 1979), 68-74.

⁴⁴ Arthur T. Hatto (επιμ.) (1965), *Eos: an enquiry into the theme of lovers' meetings and partings at dawn in poetry*, London, The Hague - Paris, Mouton and Co.

- Στέφανος Κακλαμάνης (επιμ.) (2006), *Ζητήματα ποιητικής στον Ερωτόκριτο*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 273-290.
- Στέφανος Κακλαμάνης (2015), «Ο Ερωτόκριτος στα χρόνια της πρώιμης νεωτερικότητας», στο Στ. Κακλαμάνης (επιμ.), *Ζητήματα ποιητικής και πρόσληψης του Ερωτόκριτου*, Σητεία, Κέντρο Ερευνών και Μελετών Κρητικού Πολιτισμού του Δήμου Σητείας, 19-108.
- Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη (2016), *Εδώ, εις το Κάστρον της Κρήτης... Ένας λογοτεχνικός χάρτης του βενετσιάνικου Χάνδακα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 79-98.
- Nabil Matar (2001), "Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704", στο D. J. Vitkus (επιμ.), *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, New York, Columbia University Press, 1-52.
- Nikos Mavrelas (υπό έκδοση), "Urban life and landscape depictions forming the early modern identity: The turn to 'reality' in Enlightenment fiction", *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «Ταυτότητες, Γλώσσα και λογοτεχνία» (Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Κομοτηνή, 9-11 Οκτωβρίου 2015)*.
- Alastair J. Minnis (2010), *Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Aldershot, Wildwood· ανατ. (2012), Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press.
- N. M. Παναγιωτάκης (1987), «Μελετήματα περί Σαχλίκη», *Κρητικά Χρονικά* 27, 7-58.
- Τζουάνες Παπαδόπουλος (2012), *Στον καιρό τηςσχόλης (L' Occio). Αναμνήσεις από την Κρήτη του 17ου αι.*, εισαγ.-σχόλια Alfred Vincent, μτφρ.-επιμ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Paul Ricœur (1985), *Temps et récit, 3. Le temps raconté*, Paris, Points, Seuil.
- Paul Ricœur (1998), *Η ζωντανή μεταφορά*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, Κριτική.
- Γ. Π. Σαββίδης (1973), *Πάνω νερά. Δεκαεννέα δημοσιογραφικές περιδιαβάσεις και δύο παλαιά ορόσημα, καθώς και άγνωστα κείμενα του Αυγέρη, του Καβάφη, του Σεφέρη, κ.ά.*, Αθήνα, Ερμής.
- Γρηγόρης Σηφάκης (1988), *Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού*, Ηράκλειο Κρήτης.
- Jan Watt (2001), *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*, London, Pimlico.
- Ντέιβιντ Χόλτον (2000), *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο*, Αθήνα, Καστανιώτης.